

Nüfuz necə qazanılır?

Akif MƏMMƏDOV

Şaban QARALOV

pedaqoji elmlər namizədləri

Bəşir Abbasov oğlu Əhmədov 1932-ci ildə Tovuz rayonunda doğulub. Bakı Dövlət Universitetini bitirib. 35 yaşında doktorluq dissertasiyası müdafiə edib. Hazırda M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutunda kafedra müdürüdür. Üç övladı, beş nəvəsi var. Heç bir dövlət təltifi yoxdur...

1991-ci ilin oktyabr ayında Şamaxı rayonunun müəllimləri ilə görüşə gələnlər içərisində M.F.Axundov adına APRDƏİ-nin professoru Bəşir Əhmədov da var idi. İclas salonuna əsasən rus və Azərbaycan dili müəllimləri toplaşmışdılar. Sərdlik edən qonaqları təqdim etdikdən sonra bir nəfər söz istədi. “Əgər Şamaxı müəllimləri bilsəydilər ki, Bəşir müəllim gələnlərin arasındadır, zalda oturmağa yer olmazdı” – deyə, ürək sözlərini ifadə etdi. Bəli, pedaqoji elmlər doktoru, professor Bəşir Əhmədovun yolunu hər yerdə müəllimlərimiz səbirsizliklə gözləyir, onun səsinə eşitmək, təkzibolunmaz elmi dəlillərini dinləmək istəyirlər. Bəs bu istək nə ilə bağlıdır? Müəllimlər arasında az qala fenomen səviyyəsinə qalxan nüfuz necə qazanılıb? Səbəblər olduqca çoxdur. Bura B.Əhmədovun şəxsi keyfiyyətlərindən tutmuş ayrı-ayrı sahələri əhatə edən dərin elmi, pedaqoji tədqiqatlarına qədər geniş amillər toplusu daxildir. Təbii ki, bir qəzet məqaləsində onların hamısından ötəri də olsa, bəhs etmək imkan xaricindədir. Elə isə gəlin, heç olmasa, professorun özünəməxsus, bir qədər də qeyri-adi yaradıcılıq yolu ilə qismən də olsa tanış olaq. Bu yol çoxşaxəlidir. Alimin yaradıcılıq ilhamı dilçilik, metodika, pedaqogika nəzəriyyəsi, publisistika sahəsində özünün sanballı bəhrələrini vermişdir. B.Əhmədov üçün səciyyəvi cəhətlərdən biri hər yazısında yeni fikir söyləmək, oxucusunu düşündürmək, mübahisəli məsələlərə şəxsi münasibət bildirmək cəhdidir. Faktlara nəzər salaq.

Azərbaycan dilçiliyində ən mübahisəli məsələlərdən biri cümlə üzvlərinin xüsusişməsi ilə bağlıdır. Alim bu problemə həsr etdiyi yazılarında göstərir ki, həmin sintaktik kateqoriyanın şərhində təkcə semantik və ya təkcə qrammatik prinsipə əsaslanmaq düzgün deyil (dilçilikdə çox vaxt məhz belə edilir). Əslində semantik-sintaktik müddəalar ön plana çəkilməlidir. Niyə? Ona görə ki, təkcə qrammatik müddə əsas götürüldükdə xüsusişmənin məna rolunu nəzərə çatdırmaq funksiyası, yalnız semantik funksiyaya əsaslandıqda isə qrammatik funksiyalar kölgədə qalır. Məsələn, semantik konsepsiyaya görə, cümlənin həm baş, həm də ikinci dərəcəli üzvləri xüsusişə bilir, çünki məna rolunu nəzərə çatdırmaq cümlənin bütün üzvlərinə şamil oluna bilər. Qrammatik konsepsiyanın tərəfdarlarına görə, yalnız ikinci dərəcəli üzvlər xüsusişir. Semantik-sintaktik konsepsiya baxımından isə xüsusişmənin əlamətləri bunlardır: xüsusişmə cümlədə kommunikativ baxımdan nisbi müstəqilliyə malikdir və məna çalarlığını əks etdirir; bu kommunikativ müstəqillik xüsusişmənin baş üzvlə sintaktik əlaqəsini zəiflədir; xüsusişmə aid olduğu üzvə nisbətən yarımpredikativlik əlaqələri kəsb edir; cümlədə əlavə məlumat bildirir. Bunları əsas tutan müəllif xüsusişməyə yeni tərif verir: “Məna rolunu nəzərə çatdırmaq üçün intonasiya vasitəsilə izah etdiyi üzvdən ayrılan, sintaktik əlaqə baxımından xüsusişməyən üzvlərdən fərqlənən ikinci dərəcəli üzvə xüsusişmə deyilir”. “Biz, institutun qabaqcıl tələbələri, inşaat dəstəsinə qoşulduq” cümləsindəki “institutun qabaqcıl tələbələri” bir tərəfdən məna rolunu qabarıq şəkildə nəzərə çatdırır və intonasiyasına görə fərqlənir (semantik aspekt), digər tərəfdən xəbərlə uzlaşmır (qrammatik aspekt). Mövcud ədəbiyyatda mübtədanın xüsusişməsi kimi verilən “Bizi qonaqlar, xüsusən Nina salamladı” cümləsində xəbərin “Nina” sözü ilə uzlaşması göz önündədir və deməli, heç bir xüsusişmədən danışa bilmərik. Xəbərlə sintaktik əlaqəyə girən üzv heç vaxt xüsusişə bilməz. Yuxarıdakı cümlədə xüsusən bağlayıcısı (bu, mövcud ədəbiyyatda tabelilik bağlayıcısı kimi şərh olunur) aydınlaşdırma məqamında işlədilmiş tabesizlik bağlayıcısıdır. Xüsusişmə isə tabesizlik bağlayıcısı ilə əlaqədər olur.

Profeesorun linqvistikada mübahisəli olan ikinci bir məsələ haqqında fikrinə nəzər salaq. Azərbaycan dilçiliyində, xüsusən dərsliklərdə “Gəlirəm” tipli

cümlələri cütlərkibli cümlə hesab edirlər. B.Əhmədova görə, bu, mübtədaya ehtiyac duyulmadan düzəlib və təktərkibli müəyyən şəxsi cümlədir. Belə cümlələrin xəbəri yalnız I və II şəxsdə olur, III şəxsdə xəbər mübtədanı konkret əks etdirə bilmir və qeyri-müəyyənlik əlamətinə malikdir. “Gəlirəm” xəbərinə “mən”, “gəlirsən” xəbərinə “sən” uyğun gəldiyi halda, “gəlir” xəbərinə “adam, inək, o” və s. sözlər uyğun gəlir ki, bu da qeyri-müəyyən şəxsi cümlənin yaranmasına səbəb olur.

Alimin maraqlı nəzəri fikirlərindən biri də feili sifət, feili bağlama və məsdər əsas nitq hissələri arasına daxil etməsi, onları onları “hibrid nitq hissələri” adlandırması və feilin tərkibindən çıxarması haqqındakı mülahizələridir.

Azərbaycan dilçiliyində fonem haqqında ən orijinal mülahizəni də məhz professor B.Əhmədov söyləmişdir: Fonem mücərrəd anlayışdır və səsin müxtəlif tələffüz variantlarında sabit qalan, invariant olan əlamətləri əks etdirir. Dilimizdə “meyvə” adlı konkret meyvə yoxdur, “meyvə” - gilə, alma, tut, armud və s. ümumi adıdır. Fonem də belədir. O, deyək ki, b səsinin külli miqdarda tələffüz variantlarında sabit qalan hissəsidir; bizdə fonem adında səs yoxdur, fonem eyni bir səsin sabit əlamətlərini əks etdirir.

Söz yaradıcılığı və etimologiya sahəsində də professor B.Əhmədovun öz mülahizələri vardır. Alınma sözlər əvəzinə **salğac** (adres), **paysənədi** (aksiya), **paydaş** (aksioner), **özünəməştaqlıq** (ambisiya), **çözələmə** (analiz), **düyçələmə** (sintez), **şülən** (banket), **tanrısızlıq** (ateizm), **yığıl-dağıl** (letuçka), **cızalqa** (qrafik), **başqan** (upravlyayuşiy), **topar** (qrup), **kökdaş sözlər** (qohum sözlər), **qəhət** (defisit) kimi milli kökə söykənən sözlərin işlədilməsini məsləhət görən alim **aşıq**, **axsaq**, **ayran**, **bağırsağ**, **böyürtkən**, **ərgən**, **doğanaq**, **donuzluq**, **ələk** və s. sözlərin etimologiyası haqqında orijinal fikirlər söyləmişdir.

Linqvistik məsələlərdə olduğu kimi, metodika aləmində də B. Əhmədov həmişə yeni, orijinal mülahizələr söyləməyə çalışır. Məsələn o, dil təlimi prosesində səsle hərfin, sözün deyilişi ilə yazılışının müqayisəli şəkildə öyrədilməsini fonetikanın tədrisinə həsr etdiyi tədqiqat işində ilk dəfə ətraflı şərh edib. Müəllif “Bir məsələnin keçmişi və indisi” məqaləsində yazır: “1959-cu ilə

qədər çap olunmuş metodik əsərlərdə, daha doğrusu, Azərbaycan dili mütəxəssislərinin yazılarında mən səslə hərfin, deyilişlə yazılışın müqayisəli öyrədilməsi zərurəti haqqında ideyaya təsadüf etməmişəm”.

Metodik və linqvistik ədəbiyyatda uzun müddət belə bir hökm mövcud olmuşdur: Müəllimin vəzifəsi ədəbi dilin normalarını mənimsətməkdən ibarətdir. Bəşir müəllim 1967-ci ildə, 35 yaşında müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyasında bu müddəanın yarımçıq, birtərəfli olduğunu sübut etmiş və əsaslandırmışdır ki, nltq təkcə formadan yox, həm də məzmunundan ibarətdir. Ona görə də ifadə ediləcək fikirlə onun dil baxımından düzgün verilməsi dialektik vəhdətdə götürülməlidir.

Alimin təkcə ana dilinin yox, ədəbiyyatın tədrisinə aid də özünəməxsus fikirləri vardır. Bunlardan yalnız ikisini xatırlatmaq istədik.

Şagirdin ifadəli oxusunun onun (məktəblinin) məzmunu dərk etməsi üçün başlıca vasitə olması tezisi ədəbiyyat tədrisi metodikasında uzun müddət inkarolunmaz hesab edilirdi. B.Əhmədov isə sübut etdi ki, əksinə, əsəri dərk etmək üçün məntiqi oxudan, dərk olunanı başqasına çatdırmaqdan ötrü isə ifadəli oxudan istifadə olunmalıdır. Əsəri başa düşməyən şəxs onu ifadəli şəkildə oxuya bilməz. Bir cümlədə və ya misrada məqsəddən asılı olaraq məntiqi vurğu ayrı-ayrı sözlərin üzərinə düşə bilər. Şagird düzgün oxu variantını seçmək üçün hökmən əsəri əvvəlcədən öyrənməli, dərk etməlidir.

İndi bizdə çox yazıçının çox əsərini öyrətmək ideyası hökm sürür. Bəşir müəllim isə əsaslandırmağa çalışır ki, ən kamil sənətkarların ən kamil əsərləri zəminində şagirdlərə bədii yaradıcılığın bütün sirlərini öyrətmək mümkündür. “Az olsun, yaxşı olsun” müddəası alimin fikirlərinin məğzini təşkil edir.

B.Əhmədov 1971-1984-cü illərdə pedaqogika nəzəriyyəsindən mühazirələr oxumuş, çoxlu məqalələr yazmış, “Pedaqogikadan mühazirə konspektləri” adlı qiymətli və iri həcmli kitabını nəşr etdirmişdir. Bütün bu müddət ərzində onu ən çox maraqlandıran pedaqoji prosesin obyektiv qanunları barədə ciddi diskussiyalar keçirmiş, Moskvada mühazirələr oxumuş, rus dilində məqalələr dərc etdirmişdir.

Yorulmaq bilməyən işgüzar alim indiyə kimi elmlər namizədi adı alan 21 nəfərə elmi rəhbər olmuş, neçə-neçə dissertasiya müdafiəsində rəsmi opponent kimi

çıxış etmişdir. 20 əsərin elmi redaktoru, irili-xırdalı 31 kitabın (dərslük, proqram, monoqrafiya və s.), 170 jurnal, 221 qəzet məqaləsinin müəllifidir. 1985-ci ildən M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutda fəaliyyət göstərən “Məktəbə kömək komissiyası”nın sədr müavini kimi respublikanın, demək olar ki, bütün rayonlarında olmuş, xalq təhsilinin müasir problemlərinə dair silsilə mühazirələr oxumuş, bu barədə mətbuat səhifələrində müntəzəm olaraq informasiyalar dərc etdirmişdir. Azərbaycan müəllimləri ali məktəb auditoriyalarında onun pedaqogikaya, ana dili metodikasına, dilçiliyə dair mülahizələrini dinləmiş, ixtisasartırma kurslarında aktual problemlərə aid fikirlərini eşitmişlər. Bir sözlə, professor Bəşir Əhmədovun Azərbaycan elmi və xalq maarifi sahəsindəki xidmətləri əvəzsizdir...

Yazını ənənəvi sonluqla qurtarmaq üçün bu xidmətlərinin müqabilində B.Əhmədovun aldığı fəxri adları, mükafatları sadalaya bilməyəcəyik. Çünki onların heç biri yoxdur. Əvəzində isə elmi, pedaqoji ictimaiyyətin professora bəslədikləri dərin hörmət və sonsuz məhəbbət hissi var.

“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 20 may, 1992